

मराठी पत्रकारिता : हरवत चाललेला चेहरा**विजय चोरमारे**

आजची मराठी पत्रकारिता चेहरा हरवलेली पत्रकारिता आहे, असे म्हटले तर ते अतिशयोक्तीचे ठरणार नाही. एकूण भारतीय पत्रकारितेसंदर्भातही हे विधान लागू होईल मराठी पत्रकारिता ही भारतीय पत्रकारितेचाच भाग असल्यामुळे तिची स्थिती वेगळी म्हणता येत नाही. मराठी पत्रकारितेचा चेहरा हरवला आहे, असे म्हणतो तेव्हा पत्रकारितेची भूमिका नजरेसमोर असते. महाराष्ट्र टाइम्स, लोकसत्ता, सकाळ, लोकमत, सामना, पुढारी, दिव्य मराठी, देशदूत प्रहार, नवशक्ती, महानगर, जनशक्ती, तरुण भारत (बेळगाव), तरुण भारत (मुंबई-नागपूर), केसरी, नवा काळ, एकमत, लोकपत्र ही मराठीतील प्रमुख वृत्तपत्रे नजरेसमोर येतात. वृत्तवाहिन्यांमध्ये एबीपी माझा झी २४ तास, न्यूज १८ लोकमत, साम टीव्ही, टीव्ही ९, जय महाराष्ट्र या प्रमुख वाहिन्या आहेत. डिजिटल मीडियाचा देशपातळीवर आणि प्रादेशिक भाषांमधूनही मोठा विस्तार होतो आहे त्यामध्ये सर्वच वृत्तपत्रे आणि वाहिन्यांच्या वेबसाइट्स आहेत मराठीत न्यूज पोर्टल्सची संख्या झपाट्याने वाढते आहे परंतु ती स्थानिक पातळीवरची आहेत. दखलपत्र म्हणता येतील अशी नाहीत. 'बिगुल' आणि 'अक्षरनामा' ही दोन दखलपत्र म्हणता येतील, अशी मराठी पोर्टल्स आहेत. स्थानिक पातळीवर प्रसिद्ध होणारी वृत्तपत्रे आणि वृत्तवाहिन्यांची संख्याही लक्षणीय आहे परंतु मराठी पत्रकारितेचा सर्वकष विचार करताना एवढ्या वृत्तपत्रे आणि वृत्तवाहिन्यांचा विचार पुरेसा ठरू शकतो.

मराठी पत्रकारितेचा इतिहास

मराठी पत्रकारितेचा चेहरा हरवला आहे, असे म्हणतो तेव्हा माझ्यापुढे मराठी पत्रकारितेचा देदीप्यमान इतिहास आहे. आचार्य बाळशास्त्री जांभेकर यांनी सहा जानेवारी १८३२ रोजी 'दर्पण' हे पहिले मराठी वृत्तपत्र सुरू केले तिथून मराठी पत्रकारितेचा प्रवास सुरू होतो. स्वातंत्र्यपूर्व काळात लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक यांच्या 'केसरी' ने लोकांना स्वातंत्र्ययुद्धासाठी प्रेरित करण्याची महत्त्वाची भूमिका बजावली. स्वातंत्र्यपूर्व काळात अनेक वृत्तपत्रांनी लोकजागृतीचे काम केले त्याचवेळी समाजप्रबोधनाचे काम करणाऱ्या वृत्तपत्रांची संख्याही मोठी होती आणि मराठी पत्रकारितेमध्ये प्रबोधन पत्रकारितेचा प्रवाह सशक्त होता. त्याचमुळे स्वातंत्र्यानंतर वृत्तपत्रांसमोर उद्दिष्ट काय हा प्रश्न आला नाही. समाजाला रूढी, परंपरांच्या जोखडातून मुक्त करण्याची भूमिका वृत्तपत्रांसमोर होती त्यादृष्टीने वृत्तपत्रे ही विचारपत्रे बनली आणि त्यांनी आपली वाटचाल सुरू ठेवली.

सत्यशोधक पत्रकारिता

मराठी वृत्तपत्रांच्या इतिहासात सत्यशोधक वृत्तपत्रांनी बजावलेली कामगिरी महत्त्वाची आहे ब्राह्मणेतरांची स्वतंत्र पत्रे निघणे गरजेचे आहे, असे महात्मा जोतीराव फुले यांचे मत होते. महात्मा फुले यांच्या 'सत्यशोधक समाजा'च्या चळवळीतून ब्राह्मणेतर पत्रकारितेला चालना मिळाली. उच्चवर्णियांच्या हाती असलेली वृत्तपत्रे बहुजन समाजाला न्याय देऊ शकत नाहीत या भूमिकेतून कृष्णराव भालेकर (१८५०-१९१०) यांनी 'दीनबंधू' हे पत्र पुणे येथून एक जानेवारी १८७७ रोजी सुरू केले. पुढे आर्थिक अडचणीमुळे त्यांना ते चालवता आले नाही त्यामुळे १८८० साली त्यांनी मुंबईतील तत्कालीन कामगारनेते नारायण मेघाजी लोखंडे आणि रामजी संताजी आवटे यांच्या स्वाधीन केले लोखंडे यांनी हे पत्र मुंबईहून बरीच वर्षे चालवले नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या मृत्युनंतर (१८९७) त्याची परवड झाली व ते बंद पडले. 'दीनबंधू' प्रमाणेच 'दीनमित्र' हेही ब्राह्मणेतर चळवळीचे मुखपत्र होते. मुकुंदराव पाटील यांच्या संपादन आणि लेखनामुळे हे पत्र गाजले मुकुंदराव पाटील यांनी ते तीस वर्षे चालवले मुळात १८८८ मध्ये कृष्णराव भालेकर यांच्या प्रेरणेने गणपतराव पाटील यांनी मासिकरूपात 'दीनमित्र' सुरू केले. १८९२ मध्ये गणपतरावांच्या निधनाने हे पत्र बंद पडले त्यांचे दत्तकपुत्र मुकुंदराव पाटील यांनी वयाच्या चोविसाव्या वर्षी ३ नोव्हेंबर १९१० रोजी ते साप्ताहिक पुन्हा सुरू केले होते.

ब्राह्मणेतरांची वृत्तपत्रे अपरिहार्य अशा गरजेतून जन्माला आली ब्राह्मणेतर पक्षांनी राजकीय क्षेत्रात पदार्पण करेपर्यंत त्यांनी धार्मिक व सामाजिक प्रश्नांना अग्रक्रम दिला सनातनी, कर्मठ विचारांशी व ब्राह्मण्याचा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष पुरस्कार करणाऱ्या पत्रांशी या पत्रांचा सतत संघर्ष घडत असे उदा. केसरी व भाला यांसारख्या पत्रांनी ब्राह्मणेतर पत्रांशी संघर्ष केला शेतकरी,

कष्टकरी वर्गाचे शिक्षणाचे प्रश्न मांडले, परंतु कालांतराने या पत्रांतून ब्राह्मण्याविरोधाला प्राधान्य मिळू लागलेही पत्रे बंद पडली तरी ब्राह्मण-ब्राह्मणेत्तर वादाची चळवळ सुरु राहिली. ब्राह्मणेतर पत्रांनी अस्पृश्यांच्या प्रश्नावर जेवढा भर द्यावयास हवा होता तेवढा दिला नाही, ही त्यांची मर्यादाही लक्षात घ्यावी लागते. तरीही त्यांचे ऐतिहासिक महत्त्व आणि बहुजनांच्या जागृतीसाठी त्यांनी केलेले कार्य महत्त्वाचे ठरतेच. अस्पृश्यांच्या लढ्याला प्राधान्य वा पाठिंबा देण्याची भूमिका ब्राह्मणेतर पत्रांनी घेतली नाही त्यातूनच दलित पत्रकारिता उदयास आली.

महात्मा फुल्यांच्या काळापासून किंवा १८५७ च्या बंडानंतर राजकीय स्वातंत्र्य आणि त्यासाठीचे राजकारण हेच मुख्य प्रवाही बनले आणि माध्यमांनी तेच उचलून धरले या राजकारणाविरोधात बहुजनांचे राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण म्हणजे देशद्रोही आणि इंग्रज धार्जिणे असल्याचा दावा केला गेला स्वतःच्या वाट्याला आलेली उपेक्षा आणि अन्याय यांना वाचा फोडण्यासाठी बहुजनांची माध्यमे असावीत, यासाठी अनेक वर्तमानपत्रे महात्मा फुले यांच्यानंतर आली पण व्यापक अर्थाने बहुजनवादाची मांडणी करण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी चालवलेली वर्तमानपत्रे भारतीय माध्यम इतिहासात महत्त्वाची ठरतात. बाबासाहेबांनी मूकनायक बहिष्कृत भारत, जनता आणि प्रबुद्ध भारत या नावांनी पाक्षिके चालविली. यापैकी जनता आणि प्रबुद्ध भारत ही त्यांच्या चळवळीची मुखपत्रे असली तरी त्यांचे संपादन बाबासाहेबांनी स्वतःन करता सहकाऱ्यांकडून करून घेतले मात्र 'मूकनायक' आणि 'बहिष्कृत भारत' या दोन्ही पत्रांचे संपादन त्यांनी स्वतः केले. मूकनायकमे त्याकाळी सर्वार्थाने मुक्या असलेल्या समाजाला खऱ्या अर्थाने आवाज दिला. स्वातंत्र्याच्या आंदोलनाला गती देणे आणि समाज सुधारणा करणे, असे त्याकाळच्या वृत्तपत्रांचे दोन उद्देश होते बाबासाहेबांची पत्रकारिता यापेक्षा वेगळी म्हणजे मानवमुक्तीचा वसा घेतलेली होती. वरवरची समाजसुधारणा बाबासाहेबांना मान्य नव्हती माणसाला माणूसकीचे हक्क मिळवून देण्याचा त्याला त्याच्या हक्कांची जाणीव करून देण्याचा प्रयत्न बाबासाहेबांनी पत्रकारितेच्या माध्यमातून केला आजच्या काळात प्रसारमाध्यमांनी म्हणजेच पत्रकारांनी अधिक विवेकनिष्ठ आणि विज्ञाननिष्ठ बनण्याची गरज आहे. परंतु एकूणच विज्ञाननिष्ठ भूमिकेचा अभाव मराठी पत्रकारितेमध्ये तीव्रतेने जाणवतो.

राजकीय पक्षपाती

मराठीतील वृत्तपत्रे आणि वृत्तवाहिन्या यांची भूमिका काय आहे असा प्रश्न विचारला तर, सगळ्यांकडून एकच उत्तर मिळेल, ते म्हणजे बाजारकेंद्री! राजकीय भूमिकेचा विचार केला तरीही सगळा मामला गोलमाल आहे. एखादे वृत्तपत्र प्रस्थापितविरोधी भूमिका घेऊन उभे आहे, असे ठामपणे म्हणता येत नाही. काही प्रसंगांमध्ये सरकारविरोधी भूमिका घेतली जाते परंतु त्यात सातत्य नसते. सरकारविरोधी भूमिकेचा देखावा करतानाही सरकारमध्ये काम करणाऱ्या व्यक्तिसंदर्भातील भूमिका मात्र संशयास्पद असते. ती व्यक्तिसापेक्ष असते. दोन व्यक्तिसंघर्षांच्या संबंधांवर आधारलेली असते

ग्रामीण पत्रकारिता

खरा भारत खेड्यात आहे, असे महात्मा गांधी म्हणाले होते. कारण भारत हा खेड्यांचा देश होता आणि बोाने नागरीकरण होत असले तरी आजही खेड्यांचा देश आहे. भारतातील सत्तर टक्के लोक आजही खेड्यात राहतात.

शेतीहाच ग्रामीण पत्रकारितेचा पाया आहे. शेतकऱ्यांच्यावरच्या संकटांची जाणीव पत्रकारितेने करून द्यायला हवी शेतकऱ्यांना धोक्यांबाबत सावध करायला हवे नवीन बियाणी-खते-कीटकनाशकांबाबत वस्तुस्थितीनिदर्शक माहिती द्यायला हवी. जैविक तंत्रज्ञानाबाबत शास्त्रशुद्ध माहिती घ्यायला हवी आणि काळाच्या पातळीवर त्याच्या योग्य-अयोग्यतेबाबत वस्तुनिष्ठ मांडणी करायला हवी. राजकीय किंवा धंदेवाईक हेतूने अनुकूल किंवा प्रतिकूल प्रचार करणाऱ्या हेतू उघड करायला हवेत छोटे-छोटे शेतकरीही शेतीमध्ये नवनवे प्रयोग करीत असतात, ते लोकांपर्यंत पोहोचवण्याचे प्रयत्न करायला हवेत. उत्पादनवाढीसाठीच्या अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाबाबत प्रबोधकाची भूमिका घ्यायला पाहिजे सरकारी योजना शेतकऱ्यांपर्यंत नीट पोहोचतील आणि त्यांचा लाभ जास्तीत जास्त लाभ घेतला जाईल, यासाठीची भूमिकाही विधायक दृष्टिने पार पाडायला हवी. परंतु शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांपुरतेच शेतकऱ्यांसंबंधीच्या बातम्यांना स्थान उरले आहे

पत्रकारिता बहुमुखी व्हावी

पत्रकारितेने आजच्या काळात अधिक बहुमुखी व्हायला पाहिजे. शोधपत्रकारिता केलीच पाहिजे, परंतु काळाच्या पातळीवर झालेले बदल विचारात घेऊन पुढची पावले टाकली पाहिजेत. आजच्या काळात इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा प्रभाव आणि प्रसार वाढला आहे. सोशल नेटवर्किंग साइट्सचा विस्तार मोठ्या प्रमाणावर होतोय. वृत्तवाहिन्यांचा आवाज आणि गल्बला अधिक आहे, त्यामुळे त्यांचा तत्कालिक प्रभावही जाणवतो परंतु त्यांच्या मर्यादाही आहेत आणि त्या अनेक महत्त्वाच्या प्रसंगांमध्ये समोर आल्या आहेत इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांच्या गोंगाटात मुद्रित माध्यमांचा आवाज क्षीण झाल्यासारखा वाटत असला तरी, आजच्या काळात खरी जबाबदारी आहे ती मुद्रित माध्यमांवरच

एकूणच काळ बदलत आहे. जगभरात माध्यमांमध्ये तांत्रिक बदल झपाट्याने होताहेत मराठीतही ते होताहेत. परंतु मराठी पत्रकारिता तांत्रिक बदल स्वीकारण्याबाबत काळाच्या बरोबर आहे. प्रसारमाध्यमांची मूळची भूमिका हरवली आहे परिणामी पत्रकारितेतला आशय गायब झाला आहे. खप आणि उत्पन्नाचा आलेख चढता असला तरी पत्रकारितेचा पाया मात्र भुसभुशीत झाला आहे मराठी पत्रकारिता चेहरा हरवून बसली आहे !

